

הרהורים על העדות

פרשת 'ויקרא' מוקדשת לענייני הקורבנות. בסוף הפרשה מוזכרים בהקשר זה כמה חטאים, המחייבים כפרה. החטא הראשון קשור במושג העדות: "וְנִפְּשׁ כִּי תִחָטָא... וְהוּא עֵד אוֹ רָאָה אוֹ יָדַע, אִם לֹא יָגִיד, וְנָשָׂא עֲוֹנוֹ".

מפתיע בעיני שמשפט-צדק לא נכלל בלוחות הברית, עדות-אמת כן: "לֹא תַעֲנֶה בְּרַעְךָ עַד שֶׁקֶר!". דרישה זאת חוזרת בפרשת משפטים (כג, א): "אֶל תִּשֹּׁת יָדְךָ עִם רֵשַׁע לְהִית עֵד חָמָס". התורה אוסרת כאן כל שיתוף הפעולה עם עֵד חָמָס, אדם שהשתמש בעדות שקר למטרות חמס. השקר והחמס פוסלים את האדם לעדות, מאז והלאה. הרישא של פסוק זה (כג, א) מוסיף רובד כמעט בנאלי לעדות השקר: "לֹא תִשָּׂא שְׁמֵעַ שְׁוֹא". גם המעביר "שְׁמֵעַ שְׁוֹא", שמועות שקר, הוא מעין עד חמס. עד כאן מצוות 'לא תעשה'. בפרשתנו (ה, א) מתווסף ה'עשה'. האדם השומע "קוֹל אֱלֹהִים", השבעה לבוא להעיד, חייב לעשות זאת. אדם שהוא "עֵד אוֹ רָאָה אוֹ יָדַע, אִם לֹא יָגִיד, וְנָשָׂא עֲוֹנוֹ". דברים אלה מהדהדים בספר משלי (כט, כד): "חֹלֶק עִם גִּבֹּר... אֱלֹהִים יִשְׁמַע וְלֹא יָגִיד". אדם שלא ימסור עדות שתעזור לעשיית צדק הוא בבחינת "חֹלֶק עִם גִּבֹּר", כאילו משתתף בחלוקת השלל, למרות שהוא עצמו לא גנב.

קיימת חובה מוסרית להעיד. עדי-אמת הם השותפים הראשיים בעשיית הצדק, חשובים יותר מהשופטים. אולם פעמים רבות כרוכה העדות בסכנות, ואף בסכנת חיים. חז"ל התייחסו לבעייה "מודרנית" זאת. במסכת בבא מציעא (לט ע"ב) קוראים אנו על מקרה שהתרחש בימי רב חסדא. מסופר שם על מְרִי בר איסק, אחד מעשירי ותקיפי בבל באותם הימים. אביו מת, והוא ירש את נכסיו. אחרי זמן מה, הגיע מהמרחקים זר שטען שהוא אחיו, ודרש להחזיר לו את חלקו בירושה. מרי בר איסק סרב: "איני מכירך" אמר, למרות שכנראה ידע על קיומו. רב חסדא דרש מהזר להביא עדים שיוכיחו את זהותו. הזר ענה: "אית לי סהדי ודחלי מיניה, דגברא אלימא הוא", כלומר "יש לי עדים (סהדי בארמית) אך הם יראים ממנו, כי אדם אלים הוא". כשנוכח רב חסדא שאמנם כך הם הדברים, פנה לרמי בר איסק: "לך אתה, והבא עדים שהוא לא אחיך". "כך הוא הדין?" שאל אותו רמי בר איסק, "הלוא המוציא מחבירו עליו הראיה". רב חסדא ענה לו: "כך עושה אני לך ולכל חבריך האלימים".

הכלל 'המוציא מחבירו עליו הראיה' מבטא מעין עיקרון אינרציה משפטי. אדם לא יוכל לשנות את ה'חזקה', את הסטטוס קוו המשפטי, אלא אם יפעיל "כוח משפטי", ראיות או עדים. על התובע, לא על הנתבע, מוטלת החובה להביא הוכחות לטענתו. בהחלטה אמיצה הופך רב חסדא על פניו את העיקרון המשפטי הזה ומטיל את נטל ההוכחה על הנתבע האלים. מעשיו חייבים להוות דגם לדורות הבאים, בייחוד בימינו אלה בהם לא המשטרה ולא מערכת המשפט מסוגלות להציל את העדים.

אינני טוען שעלינו לאמץ כפשוטו את החלטתו של רב חסדא. עלינו לאמץ את דרכו, לטלטל את המערכות, לא לאפשר מקלט חוקי ללווייתני הפשע, ולעשות הכל כדי להגן על העדים.

עדות ותרבות

עד כאן הממד המשפטי. אולם עדות היא הרבה יותר מאשר אמצעי משפטי בתחום האזרחי או הפלילי. יש בעדות גם משמעות דתית וקיומית. הפסיקה, הכימיה, המדע בכלל, מבוססים על ניסויים. דרכם מציבים החוקרים שאלות לעולם הטבע, עולם החוזר על עצמו. הזמן הטבעי הוא מחזורי. סמכות הממצאים אינה תלויה בעדות המדען, כי כל מדען אחר חייב להיות מסוגל לחזור על הניסוי בזמן אחר. לא כך התרבות. היא עוברת מאבות לבנים על "פיי" עדויות. ההיסטוריה והביוגרפיה בנויות ממאורעות חד-פעמיים שאינם חוזרים. הזמן האנושי הוא קוי, בו ההווה הופך מהר לנוסטלגיה. רק באמצעות העדויות והתעודות יכול האדם לנצח את השכחה. אולי מבוטא דבר זה בקרבה המשפחתית הקיימת בשפה העברית בין 'עוד', 'עד', 'לעד' ("לעד עד עולם"), המתייחסים לעתיד, לבין עדות ותעודה המשמרים את העבר. מכאן המונח הנשכח 'עדה': "בְּעֵבֶר תִּהְיֶה לִי לְעֵדָה" (בראשית כא, ל), זיכרון לברית בין אברהם לאבימלך. מכאן גם 'עדות': "אֵלֶּה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים..." (דברים ד, מה) מצוות המקשרות בין התורה וההיסטוריה. עליהן נאמר (תהילים יט, ח): "עֲדוּת ה' נִצָּמְנָה מִחֻכְמֹת פִּתִּי".

גם הברית בין הקב"ה לעם ישראל זקוקה לעדים. בשירת האזינו אמר משה (דברים לב, א): "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבָּרָה - וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמָרִי פִּי". החכמים ראו בשמים ובארץ שני עדים. כך פירש רש"י: "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם - שאני מתרה בהם בישראל ותהיו אתם [השמים והארץ] עדים בדבר... " לביאורו של רש"י יש סימוכין מפורשים בתורה (דברים ד, כו): "הֶעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ", ומאוחר יותר (לא, כח): "וְאֶדְבָּרָה בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶעֱיֵדָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". איתני הקוסמוס בו שולט הזמן המחזורי, הופכים עדים למה שמתרחש בהיסטוריה, בזמן הבלתי הדיר (אי-רברסיבילי בלע"ז). עד כאן עדות לכלל. במסורת היהודית מלווים העדים גם את הפרט, את כל אחד ואחד מאתנו. כך קראנו בתלמוד (תענית יא, א): "דבי [בבית מדרשו של] רבי שילא אמרי: שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו". אלה המלאכים המוכרים מ'שלוש עליכם מלאכי השרת'. רבי חידקא אומר נשמתו של אדם היא מעידה עליו... ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו". במילים אחרות, מעשיו של האדם מעידים עליו.

עד כאן עדים המעידים עלינו, אולם גם אנחנו עדים. על כך אמר ישעיה (מג, י) "אֲתֶם עֵדִי, נָא" הביטוי 'אֲתֶם עֵדִי' הפך להיות נוסח משפטי-הלכתי על ידו ממנה אדם עדים. הקב"ה מינה אותנו עדים. אמנם כן, השמים והארץ מעידים עלינו, אולם אֲתֶם עֵדִי, בשמירת השבת אנו מעידים שהשמים והארץ ברואים. אֲתֶם עֵדִי, לקיומו ולייחודו של הקב"ה. אֲתֶם עֵדִי בהיותכם חלק של ההיסטוריה היהודית. הכרזת העדות היא קריאת שמע: "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶחָד". לא לחינם האות עי"ן של 'שמע' והדל"ת של "אחד" נכתבות בספר התורה בפורמט גדול. הן מרכיבות

את המילה 'עד'. שיאה של העדות במסורת היהודית היא המוות על קידוש השם. אך אל נא נטעה. לא רק המוות, אלא גם, ואולי בייחוד, החיים על קדוש השם, הם העדות.

עדותו של השהיד

הזכרתי לעיל מילה בארמית. 'סהדי' – עדים. את השורש הזה אנו מכירים מספר בראשית. בהסכם שבין לבן ויעקב, מוקם גל אבנים לעדות (בראשית לא, מו-נא), לבן קורא לגל "יָגֵר שְׁהִדוּתָא, וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גִלְעָד". "עַד הַגֵּל הַזֶּה וַעֲדָה הַמִּצְבָּה" שזה יהיה קו הגבול בין ישראל לארם. השורש הארמי הזה מוכר לנו יפה היום בנסיבות טרגיות, בלבוש הערבי 'שהיד', עד. 'שהיד' קשור למונח היווני בו השתמשו הנוצרים 'מארטיר', גם הוא 'עד', מונחים בהם מהדהדים לדעתי, זכרונות מימי רדיפות אנטיכוכוס. האדם המוכן להקריב את עצמו למען דתו, נותן עדות לאמונתו ועדות לא-ל שבשמו הוא פונה למאמינים ולעולם כולו.

אמנם כן השהידים הם עדים, הם מעידים על דתם. לפנינו תופעה איומה בעלת משמעות עצומה.

שמים וארץ מעידים שבמעשיה בזמן השואה הראתה הנצרות (להוציא חסידי אומות העולם הקדושים) שהיא איננה אלטרנטיבה רוחנית עבור האנושות. זאת, בעקבות שיתוף הפעולה עם הנאצים במקומות שונים, ובכלל, באדישות לרצח עמנו. האיסלאם עובר היום תהליך מקביל אך שונה. השהידים מכריזים על עצמם שהם עדים, ואמנם כן זה נכון. הם לא מעידים לא עדות שוא ולא עדות שקר. אכן, לא השמים והארץ אלא השהידים עצמם מעידים, לא בפייהם אלא במעשיהם, מעשי אכזריות, עינויים ורצח. הם מעידים היום על עצמם על דתם ועל אמונתם, ומרשיעים אותם, "וַיִּמְאַלּוּ יִקְרָא. וְחֹתָם יָד כָּל אָדָם בּוֹ".